

Sociální trojčlennost (1): Historický kontext a podstata trojčlennosti

Ratmír Zoubek

Z krvavého chaosu Velké francouzské revoluce se vynořilo heslo „liberté, égalité, fraternité – volnost, rovnost, bratrství“ a bylo používáno při nejrůznějších příležitostech: Vyšíváno na prapory, citováno při slavnostních proslovech, raženo do mincí. Pokud se však zamyslíme nad jednotlivými pojmy, zjistíme, že heslo je vlastně rozporné, ba protismyslné, bereme-li je doslova a domyslíme-li je do důsledků a necitujeme-li je tedy pouze jako „vzletnou“, ale mlhavou frázi.

Volnost či svoboda zde není míněna v tom smyslu, jak je pojímána v knize „Filosofie svobody“ od Rudolfa Steinera, tedy ve smyslu převážně vnitřním. Je zde spíše míněn stav, kdy je člověk oproštěn omezení, která by mu ukládala zevní moc, hlavně moc státní. Člověk se může například svobodně rozhodnout, zdali půjde na koncert, do kostela či nikoli. Někdo však chápe svou „svobodu“ třeba i tak, že v kostele či na koncertě ruší pozdním příchodem, předčasným odchodem či jinak. Jiný zase, že uplatňuje svou „svobodu“ i tak, že jede po ulici autem libovolnou rychlostí, nedbaje dopravních předpisů. V krajním případě se někdo může zmocnit cizího majetku, ať soukromého či státního, může dokonce, v extrémním případě, někoho znásilnit, zotročit, zavraždit. Taková absolutní „svoboda“ by byla de facto zvlášť, chaosem a anarchií. To si nikdo nemůže rozumně přát.

Rovnost má své oprávnění v tom smyslu, že „všichni občané jsou si rovni před zákonem“, jak to stojí téměř ve všech současných ústavách. Ale důsledně pojatá rovnost by musela znamenat, že by všichni lidé museli mít například stejné vzdělání. A tak když někteří nejsou schopni vystudovat vysokou školu, nesměl by ji vystudovat nikdo. Ale protože někteří nejsou schopni absolvovat úspěšně ani střední či dokonce základní školu, mohla by se důsledná rovnost uskutečnit jen jako povinná všeobecná ngramotnost. – To si nikdo nemůže rozumně přát.

Bratrství můžeme pociťovat jako oprávněné, když se lidé sdruží např. ke společné práci. Ale tvůrčí činy, ať již umělecké, vědecké či jiné, nejsou možné v žádném „bratrském svazku“. Žádné výrobní družstvo, žádné družstvo spotřebitelů, žádná akciová společnost nikdy nemůže vytvořit významnou sochu, obraz, symfonii, báseň; ani objevit Pythagorovu větu. To může vždy jen jednotlivec, ojedinele snad dva

spoluautoři téže knihy. Výrobu dalekohledů nelze v praxi uskutečnit jinak než tak, že se k tomu sdruží větší počet lidí – nebo jsou sdruženi nějakým vnějším tlakem. Za vynález dalekohledu však vděčíme jednotlivci (dokonce dítěti, které tento vynález učinilo tak zvanou „náhodou“, když si hrálo s brýlovými skly). Prosazovat důsledně bratrství při každé činnosti by znamenalo zkázu pro individuální kreativitu. A nebylo by to ani slučitelné s absolutní rovností, neboť se často stává, že bratr pomáhá jednostranně bratrovi slabšímu, např. dospělý bratr nedospělému, když jim oba rodiče zemřeli. Důsledné bratrství by tedy bylo nesmyslem, který si nikdo nemůže rozumně přát.

A tak lidstvo touží již dvě stě let po svobodě, rovnosti a bratrství, ale stále tápe v nejistotě, jak tyto tři rozporné požadavky uskutečňovat.

Klíč ke správnému pochopení onoho trojdílného hesla dal filosof Rudolf Steiner, z jehož spisů jsem čerpal všechny hlavní myšlenky zde uvedené. Poukázal na skutečnost, že současný sociální organismus je trojčlenný. Skládá se ze tří článků, článků relativně samostatných, ale také se navzájem prostupujících:

Článek duchovní, kulturní. – Zde platí SVOBODA.

Článek právní, politický, státní. – Zde platí ROVNOST.

Článek ekonomický. – Zde platí BRATRSTVÍ.

Snažme se nahlédnout, proč tomu tak je: Na rozdíl od například silnic a ulic, kde je omezený prostor a kde hrozí srážky vozidel, přičemž toto nebezpečí lze zmenšit jen dopravními předpisy, na jejichž dodržování dohlíží policie, je „prostor“ ducha neomezený a neplatí zde dokonce ani zákon o neprostupnosti pevných těles: duchovní bytosti se mohou jaksi navzájem prostupovat. Není zde tedy zapotřebí ničeho, co by se dalo srovnat s nějakým dopravním předpisem. (I když se duchovní sféra promítá do fyzické úrovně, například ve formě veřejné knihovny, je na regálech takové knihovny vždy dost místa pro knihy vyjadřující různé, i protichůdné názory. Knihy se nedostanou mezi sebou do fyzického konfliktu jako třeba auta, v knihovně tedy není zapotřebí policistů jako na rušné křižovatce.) Není proto důvod jakkoli omezovat svobodu v duchovní, kulturní sféře. Proto také současné ústavy i pakty o lidských právech zpravidla zaručují svobodu slova, tisku, obrazu, náboženského vyznání a světového názoru atd. Jakákoli cenzura, která by potlačovala nějaký duchovní proud, zneužívajíc státní moci, nebo jakákoli státní preference jiného duchovního proudu (např. státem udělované tituly „národního umělce“) je nepřijatelná.

Zkušenost posledních staletí ostatně ukazuje, že když státní moc násilně potlačovala nějakou víru, filosofický nebo i politický názor atd., mívalo to zpravidla opačné účinky, navíc opoziční smýšlení se nedalo vykořenit a persekuce mu jen přidala na přitažlivosti. Např. za čtyřicet let komunistické éry sahalo někteří slabší umělci k tomu, že vyvolali třeba i uměle konflikt s policií či se státní mocí, aby si získali nezaslouženou gloriolu „pronásledovaných umělců“ a tím dodali jakéhosi pochybného lesku svým slabým uměleckým dílům. Proto může a musí v duchovní sféře vládnout SVOBODA.

I když jsou lidé velmi různí ve svých schopnostech i ve své mravní vyspělosti, ve své tvořivosti atd., mají určité nezadatelné právo na život, na lidskou důstojnost, na spravedlnost, potřebují možnost dovolat se práva před soudem. Pociťujeme jako přiměřené, že například policista pokutuje stejně řidiče, který třeba nesprávně zaparkoval, bez ohledu na to, zda je řidič nositelem Nobelovy ceny či nějakým zcela obyčejným člověkem, který ničím nevyniká. Zde platí ROVNOST. Rovnost před zákonem, rovnost šancí, rovnost lidské důstojnosti, rovnost určité minimální sociální jistoty.

Ještě počátkem tohoto století mohl například kolař samojediný vyrobit celý žebříňák. Dnes je vyloučeno, aby jeden člověk vyrobil auto a ekonomicky by nemohl vyrábět ani jednoduché věci, například kuličková pera. Lidé se musí při výrobě sdružovat. Často se sdružují i jako konzumenti, například ve formě družstva spotřebitelů. Taková sdružení spotřebitelů mohou mít třeba i laboratoře, které kontrolují nezávadnost potravin, zda v nich nejsou agrochemické jedy apod. – Podobnou laboratoř nemůže mít jednotlivý konzument. – Má-li se větší počet lidí seskupit třeba k výrobě automobilů, mohou se k tomu sdružit, vytvořit nějaké výrobní družstvo. To je nejdůstojnější způsob organizace práce. Opačným extrémem by mohla být situace, kdysi obvyklá, že takovou společnou práci konali lidé jako nevolníci nebo jako otroci, zhotovující společně např. koráb. To dnes pociťujeme jako lidsky nedůstojné. Dnes nad pracovníky nějaké továrny nesviští otrokářův bič, nýbrž bič vytvořený z ekonomické závislosti. Lidé jsou nuceni prodávat svou práci za peníze, být najatými pracovními silami na trhu práce. Není to tak křiklavě nedůstojné jako v případě otroků či nevolníků, ale přece je to také nedůstojné. Nejdůstojnější je, když se lidé k práci sdruží, když pak prodávají výrobky či službu, nikoli práci. V takovém výrobním družstvu není mezi spolupracovníky vztah rovnosti. Vedoucí inženýr nebo primář koná práci mimořádně náročnou, často na ni myslí i doma, snad se mu o ní i zdá; navíc ji musel dlouho a obtížně studovat. Je přiměřené, aby měl vyšší podíl na čistém zisku družstva než např. svačinářka nebo šatnářka, aby například nemusel doma štípat dříví, zatápět v kamnech či malovat byt, a mohl využívat ústřední topení a studovat tak nejnovější odbornou literaturu, což se neočekává od uklízeček. Některé profese, například inženýři-

statikové nebo lékaři, mívají kratší průměrnou dobu života, protože nesou břemeno mimořádné těžké odpovědnosti. Zaslouží pak určitý komfort, a to nikoli proto, aby se mohli pyšnit nesmyslným přepychem, ale aby si nemuseli sami dělat opravy v bytě a mohli si takové opravy objednat. Člověk, který přispívá ke společnému dílu zvláště velikým úsilím, i na úkor vlastního spánku, zaslouží určité pohodlí, v rozumném rozsahu. Ostatní spolupracovníci to dokáží přijmout, vědí-li, že na takové vedoucí osobnosti závisí do značné míry prosperita jejich podniku. Nebudou mu závidět vyšší podíl na zisku, vyšší příjem, pokud takový vyšší příjem neslouží k samoúčelnému přepychu, k ukájení ješitnosti atd. To není vztah rovnosti. Není to ale ani vztah svobody, neboť společná výroba předpokládá určitou kázeň. Je to vztah BRATRSTVÍ.

Uvedme ještě krátký pohled z minulosti: Ve starém Řecku i ve středověku byly tři stavy, jejichž názvy se v němčině krásně rýmují: Lehrstand, Wehrstand, Nahrstand. Stav učitelský, stav branný, stav živitelský. K prvnímu stavu patřili ve starém Řecku zasvěcenci a jejich vyspělejší žáci, po případě filosofové; ve středověku pak kněží, řeholníci a řeholnice; a také universitní učitelé. K druhému stavu patřili ve starém Řecku svobodní občané, kteří měli vojenskou povinnost a také právo účastnit se sněmů, ostrakismů apod., tedy demokratického života; ve středověku sem patřili šlechtici s obdobnými právy a povinnostmi: účast na zemských sněmech, kde se například volil král, a účast ve válce. Třetí stav byl nejpočetnější: ve starém Řecku otroci, ve středověku poddaní. (Později přibyl ještě další stav, stav městský. Ve městech byly určité prvky novověké demokracie a osobních svobod, i když ještě silně spojeny s tradiční hierarchičností, cechovními pravidly atd.) Byl-li člověk například příslušníkem stavu šlechtického, znamenalo to pro něj určité povinnosti a určitá privilegia ne pouze ve válce či na zemském sněmu, ale v celém životě. Směl se například oženit jen s dcerou šlechtickou, nesměl si vydělávat řemeslnickou prací, musel nosit šlechtický oděv, vyzývat na souboj a taková vyzvání přijímat atd.

Dnes ještě místy přežívají takové atavistické „stavovské“ pojmy, např. v podobě tzv. „lékařského stavu“, jehož příslušníci se místy zdobí svým titulem i v mimopracovním prostředí a jsou tendence, aby jim lékařská komora předpisovala nějaká pravidla chování i v mimopracovní době. To je atavismus, anachronismus. Přiměřené pro dnešní dobu je to, že každý člověk je zapojen do všech tří „stavů“, lépe do všech tří článků sociálního organismu:

Dnes každý občas navštíví divadlo, dívá se na televizi. Divadlo však nebylo pro starověkého otroka. Každý si alespoň někdy zazpívá. Každý se osobitě obléká. Každý chodí do školy. Každý je tedy nějak účastní duchovního a kulturního dění.

Každý občan má volební právo jako ve středověku šlechtic. Z určité spoluodpovědnosti za politické rozhodování se nemůže vymknout ani tím, že k volbám nejde. I neúčastí ve volbách totiž hlasuje. Každý muž (v Izraeli i ženy) má vojenskou povinnost. Každý občan se může soudit s kýmkoli, i s prezidentem nebo se státem. (Benešovský mlynář vyhrál za Rakouska soudní při s následníkem trůnu arcivévodou Ferdinandem. Taková byla tehdy právní jistota a nestrannost soudů) Každý má tedy práva a povinnosti jako středověký šlechtic a říká se mu také „pane, paní“, jako ve středověku šlechticům a šlechticnám. Každý se tedy účastní dění právního, politického, státního.

Každý občan, něco kupuje a prodává, téměř každý nějak pracuje, buď v zaměstnání, nebo tím, že koná příležitostně práce, práce dříve vyhrazené jen otrokům a nevolníkům, jako například odhrabuje sněh před domem nebo myje schody. Každý je tedy nějak zapojen i do ekonomiky.

Každý člověk se tak chová jinak, vystupuje jinak podle toho, v jakém je v zrovna „stavu“, v jakém je „článku“ duchovním, právním či ekonomickým. Václav Havel mluvil jinak na půdě dánské university a jinak mluví jako prezident v parlamentu. Michael Kocáb je takřka jiným člověkem, téměř k nepoznání, vystupuje-li jako hudebník či jako poslanec; opět jiný asi bude, když něco kupuje a prodává.

Uvedené tři články sociálního organismu lze srovnat s trojčlenným organismem lidským:

Dolní člověk, člověk údů a výměny látek; těžiště je pod bránicí, ale výměna látek se odehrává i v hlavě a určitého pohybu, na způsob údů, jsou schopna i ústa.

Střední člověk, člověk rytmický; těžiště je v hrudníku (srdce a plíce), ale tep lze zjistit i v prstcích nohou, i v hlavě.

Horní člověk, člověk nervů a smyslů; těžiště je v hlavě, ale nervy jsou také v prstcích u nohou.

Ony tři soustavy lidského organismu jsou relativně odděleny (např. bránicí), ale současně jsou i mezi sebou propojeny a vzájemně se prolínají. A motiv trojnosti se stále znovu opakuje, v menším měřítku. Například v oku odpovídá bělima se svaly dolnímu člověku, cévnatka střednímu člověku, sítnice hornímu člověku. Ale trojčlenná je i každá větší céva, včetně cév očních, trojčlenné je i ucho, trojčlenná je stěna střední atd.

Bylo by velmi zlé pro člověka, kdyby třeba neměl bránici a kdyby se snad střevní kličky dostaly mezi plíce. Stejně tak zlé by bylo, kdyby bránice byla zcela hermeticky uzavřena, kdyby v ní nebyly otvory např. pro jícn, cévy atd. – Právě tak je pro zdravý sociální organismus nutno, aby ony tři články byly od sebe relativně odděleny, ale také mezi sebou propojeny. Úplné oddělení by bylo stejně zhoubné jako totalitní unitárnost, ať již spojená s diktaturou – jak jsme to zažili po oněch 40 let – nebo i spojená s demokracií, kdy by se snad demokraticky rozhodovalo např. o školství.

Každému se zprvu zdá, že dolní člověk koresponduje s článkem ekonomickým, horní s článkem kulturním. Tak tomu však není. Ve skutečnosti koresponduje

dolní člověk s článkem kulturním,

střední člověk s článkem politicko-právním,

horní člověk s článkem ekonomickým!

Tuto překvapující souvztažnost si můžeme snad nejlépe přiblížit, když si uvědomíme, že člověk je v jistém smyslu obrácenou rostlinou:

Květ odpovídá dolnímu člověku, zejména orgánům rozplodzovacím.

Listy odpovídají střednímu člověku, zejména plícím.

Kořeny odpovídají hornímu člověku, zejména mozku.

To nás zprvu překvapí, ale může nás to překvapit méně, uvědomíme-li si, že současný člověk má myšlení vázáno na fyzický mozek a tento mozek, toto myšlení je schopno chápat jen neživý, minerální svět; svým myšlením se takřka noříme do minerálního světa jako rostlina svými kořeny. Mozek je také téměř mrtvý v tom smyslu, že jeho buňky nejsou schopny rozmnožování. A naše smysly vnímají jen hmotnou stránku světa.

Ekonomický článek sociálního organismu se obrací k nižším přírodním říším, z nichž získáváme své vezdejší potřeby: pokrm, oděv, příbytek, léky, nástroje atd. Rostlina získává minerální látky z nižší přírodní říše, z říše minerální. Evidentní souvztažnost ekonomického článku sociálního organismu s kořeny rostliny a evidentní souvztažnost kořenů s horním člověkem nás může přivést i k nahlédnutí souvztažnosti horního člověka a ekonomického článku sociálního organismu.

Kulturní článek sociálního organismu se obrací k vyšším světům. Rostlina se obrací svým květem k nebi. Zřejmá souvztažnost kulturního článku sociálního organismu s květem rostliny a zřejmá souvztažnost květu s horním člověkem nás může přivést k nahlédnutí souvztažnosti dolního člověka a kulturního článku sociálního organismu.

Právně-politický článek sociálního organismu upravuje naše vztahy k druhým lidem. Tyto vztahy jsou charakterizovány hlavně sympatií a antipatií. Sympatie – láska – se vždy uváděla, a to právem, do spojitosti se srdcem. Kde převládne antipatie, kde „srdce zkamení“, kde vzniknou konflikty, přijde eventuálně ke slovu světský zákon, světská spravedlnost. Je tedy zřejmé, že právně — politický článek má vztah ke střednímu člověku.

Charakteristickým rysem kulturního článku je kreativita. Zde se rodí nápady, zde tryskají nové myšlenky, umělecká podněty, ale i například technické vynálezy nebo i podněty ke změnám zákonů, podněty legislativní.

Charakteristickým rysem právního článku je konservatismus. Lze sice mít každého dne jiný nápad, ale nelze každého dne měnit zákony či státní hranice. Např. francouzský občanský zákoník, „code civile“, vznikl za Napoleona a platí do značné míry dodnes. Hranice česká země jsou již skoro tisíc let zhruba tytéž.

Charakteristickým rysem ekonomického článku je – nelekejme se zde toho slova! – oportunistus: Kupuji tam, kdo se nabízí zboží lepší a levnější, prodávám tomu, kdo mi více zaplatí. Nehledím přitom na to, zda můj obchodní partner je či není mým souvěrcem, po případě mým spoluobčanem.

Hranice právních států také nemají znamenat vůbec žádné bariéry pro obchod. „Autarkii“, tedy hospodaření jen uvnitř jednoho státu, v relativní nezávislosti na zahraničních dodavatelích a odběratelích, je dnes už odzvoněno. Byla typickým rysem totalitních států, ať již států rudých či např. totalitního státu hnědého. Jakých běd jsme mohli být ušetřeni, kdyby byla se včas prosadila sociální trojčlennost proti totalitní „autarkii“! Nemůže být na celém světě jeden jediný stát, protože právní cítění je v různých zemích různé. Ale ekonomika je propojena celosvětově a celní hranice by vůbec neměly být.

Právě tak se nemusí hranice kulturních celků krýt s hranicemi politickými. Elsasane např. mluví německy, jsou spjati s německou kulturou, ale Elsass patří politicky k Francii a nikdo dnes nepochybuje o loajalitě těchto německy mluvících francouzských občanů. Ve Švýcarsku jsou čtyři rovnoprávné úřední jazyky: němčina, francouzština, italština a rétorománština. Každý Švýcar patří k té či oné kulturní oblasti, např. k německé či francouzské, ale právně — politicky je Švýcarem. A i oněch několik desítek tisíc Rétorománů má plnou rovnoprávnost a nikoho ani nenapadne je odnárodňovat. Škoda, že se totéž nepodařilo se sudetskými Němci v českých zemích. Čeho všeho jsme mohli být ušetřeni, Němci i Češi v této zemi! Třeba se to ještě podaří.

Další charakteristika oněch tří článků spočívá v tom, že

v kultuře rozhodují jedinci,

v politice všichni,

v ekonomice skupiny odborníků.

Podavše povšechné charakteristiky oněch tří článků sociálního organismu, uvedeme nyní určité prvky každého z nich. Lze to učinit v tomto rámci jen aforisticky, protože literatura o sociální trojčlennosti je velmi, velmi rozsáhlá.